


# *Světcí a hříšníci. Mince ve středověkém rituálním kontextu*

L u c i a T R A V A I N I

 72, 2017, s. 29–38

## ***Saints and sinners. Coins in medieval ritual context***

*This article is a revised version of papers prepared for the conferences in Cambridge and Oslo. It is focused on the way how to interpret coins occurring in the medieval graves of saints as well as in the graves of ordinary people defined by L. Travaini as 'sinners'. In the case of the term 'ritual', the author is interested in its general religious use, public and private, having in mind that medieval people had an uninterrupted relationship with the other world. Angels, saints and demons were integrated into any ritual, even in that which can appear as 'civic' today, including blessing and presence of clerics. In that way, any contexts – once seen as 'ritual' – must be seen as 'economic' in present numismatic research, and the author shows it on concrete examples from Italy and other European countries. Some finds, once seen as signs of economic activities, can be seen as rituals today.*

 *coin find; medieval ritual; grave; alms; interpretation.*

 *nález mincí; rituál středověký; hrob; almužna; interpretace.*

Středověká archeologie se začala v Itálii rozvíjet teprve v sedmdesátých letech 20. století a středověká numismatika dokonce ještě později. Ačkoli se toho v klasifikaci a atribuci mincí k mincovnám a státům už hodně udělalo, solidní obecné přehledy se začaly objevovat teprve v sedmdesátých a devadesátých letech, včetně svazků edice *Medieval European Coinage* (1–14), nicméně dost toho ještě zbývá udělat.<sup>1</sup> Pozdní rozvoj oboru a rozptýlené nálezy bez jakých-

\* Professore associato Lucia TRAVAINI, Università degli Studi di Milano (Milán), lucia.travaini@unimi.it. Tento článek je přepracovanou a doplněnou verzí dvou příspěvků připravených pro konferenci v Cambridge a Oslu. Viz TRAVAINI, Lucia: *Saints and sinners: coins in medieval Italian graves*, Numismatic Chronicle 164, 2004, s. 159–181; TÁŽ: *Saints, Sinners and ... Cow: Offerings, Alms and Tokens of Memory*, in: *Money and the Church in Medieval Europe, 1000-1200. Practice, Morality and Thought*, edd. Giles M. Gasper – Svein H. Gullbekk, London – New York 2015, s. 209–222.

<sup>1</sup> GRIERSON, Philip – BLACKBURN, Mark: *Medieval European Coinage with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge, 1: The Early Middle Ages (5th-10th Centuries)*, Cambridge 1986; GRIERSON, Philip – TRAVAINI, Lucia: *Medieval European Coinage with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge, 14: Italy (South Italy, Sicily, Sardinia)*, Cambridge 1998 (dále jen MEC 14); k dějinám italského středověkého mincovnictví srov. TRAVAINI, Lucia: *Le zecche italiane*, in: *Le zecche italiane fino all'Unità*, ed. Lucia Travaini, Roma 2011, s. 31–122; k jižní Itálii, Sicílii a Sardinii srov. MEC 14, s. 476–518.

koli záznamů představují vážný problém, který rozbor mincí v archeologickém kontextu nutně poškodil.

Téma obolu mrtvých bylo jedno z prvních, jemuž byla věnována pozornost, přičemž bylo zřejmé, že použití pojmu obol mrtvých je samo o sobě pro středověk nevhodné, protože jej lze vztáhnout také na řadu hrobů z období antiky.<sup>2</sup> Nálezy mincí v italských hrobech 5.–15. století lze rozdělit do pěti skupin:

1. Pozdně římské období: nepravidelná přítomnost mincí v hrobech jako v antickém období, včetně hrobu sv. Ambrože v Miláně, který zemřel roku 397 a byl jistě křesťanem, který nepotřeboval obol mrtvých;
2. Období Gótů a Langobardů: kontinuita s předchozím obdobím, výskyt mincí spolu s jinými předměty z hrobů;
3. Karolínské období: ukládání předmětů do hrobů bylo přerušeno; mince se v hrobech vyskytují velmi sporadicky (většinou v hrobech dětí), jednak proto, že začaly být vzácné a drahé, jednak kvůli novému náboženskému přístupu;
4. 10.–12. století: zjevná absence mincí v hrobech prostých lidí; od konce 11. století se však mince vyskytují v hrobech světců spolu s písemným svědectvím (Benátky, sv. Marek, 1094; Ancona, sv. Kyriak, asi 1097 a častější případy ve 12. a 13. století);
5. 13. století a později: v oběhu bylo dostupné větší množství mincí snížené hodnoty spolu s novými stříbrnými groši, a proto také jejich výskyt v rituálním kontextu byl běžnější; máme doklady o mincích v hrobech světců a několika hrobech prostých lidí, jejichž počet vzrostl zejména ve 14. a 15. století.<sup>3</sup>

Italští církevní historikové dosud nevěnovali výskytu mincí v hrobech světců a křesťanů obecně mnoho pozornosti. Mentalitu té doby výstižně zachycují *exempla*, krátké příběhy užívané kazateli k objasnění různých božích trestů za lidské hříchy. Autorem nejslavnější a zároveň nejstarší sbírky *exempel* z doby kolem roku 1200 je Jacques de Vitry.<sup>4</sup> Mnoho *exempel* skutečně spojovalo mince a peníze s nástroji ďábla. Příběhy *exempel* byly převedeny do výtvarného umění s poselstvím, že člověk by se neměl vázat na pozemské věci a zejména ne na bohatství a peníze. Mince jako symbol bohatství byly vnímány jako prostředky pro duši nebezpečné: třicet stříbrných, za které Jidáš zradil Krista; lichváři zemřeli v pekle a podobně vyznívá rčení, že peníze jsou ďáblův vynález

<sup>2</sup> TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 160.

<sup>3</sup> Nové údaje shromáždila DEGASPERI, Angelica: *La moneta in tomba nella Toscana centro-settentrionale tra alto- e bassomedioevo*, *Archeologia Medievale* 39, 2012, s. 337–354. Skeptické stanovisko k interpretaci mincí v hrobech jako rituálních obětín zaujal SACCOCCI, Andrea: *Un piccolo ripostiglio di grossi, quattrini e denari della seconda metà del XIV secolo dall'area della pieve di S. Giusto a Padule (Capannoli)*, in: Peccioli e la Valdera dal Medioevo all'Ottocento. Itinerari archeologici fra Pisa e Volterra, ed. Giulio Ciampoltrini, *Atti della giornata di studi* (Peccioli, 18 aprile 2009), Pisa 2010, s. 63–77, kde je uvedena další literatura.

<sup>4</sup> BREMOND, Claude – LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude: *L'Exemplum* (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 40), Turnhout 1982; THOMPSON, Stith: *Motif-Index of Folk Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*, revised and enlarged edition, 6 sv., Bloomington – Indianapolis 1955–1958.

(*pecunia stercus diaboli*). Tento postoj je evidentně v rozporu s faktem, že mince byly nalezeny i v hrobu sv. Františka z Assisi, který peníze nenáviděl a chtěl chránit své spolubratry před „nákazou“ peněz. V regulích františkánské řehole (*Regula bullata*) z roku 1223 zakázal bratřím přijímat *denarios vel pecuniam*.<sup>5</sup> Podle archeologů, kteří v roce 1818 prováděli průzkum Františkova hrobu, mince byly do hrobu vloženy jako indikátor doby pohřbu (*ad indicandum tempus*), plnily tedy funkci časových žetonů, a já věřím, že tomu tak v tomto případě skutečně bylo.<sup>6</sup>

Po zvážení těchto skutečností se můj výzkum ubíral dvěma směry. Rozdělila jsem mince na dobré a zlé (ne všechny mince byly zlé, pokud některé z nich mohly být umístěny v hrobech světců a použity jako almužny) a pokusila jsem se prověřit možnost, nakolik jsou mince a žetony nositeli paměti.

Je třeba rozlišovat mezi mincemi v hrobech světců a jiných významných lidí a mincemi v hrobech prostých lidí. Mince vložené do „privilegovaných“ hrobů lze mnohem snadněji chápat jako žetony paměti. Pravděpodobně aspoň zčásti dokládají potřebu zanechat nějakou podobu dokumentace pro příští generace. Hroby světců bývaly během prací v kostele předmětem výzkumu v souvislosti s jejich přemístováním z jedné části kostela do druhé. Těla světců mohla být také rozdělena ve snaze nabídnout jejich části jako relikvie novým kostelům, či naopak, hroby světců byly hlídány kvůli ujištění, že žádná část nebyla odebrána, nebo, že to je skutečně původní hrob a nejedná se o podvod.

Hrob sv. Gemignana v katedrále v Modeně je zvláště zajímavý případ, neboť obsahoval celkem 72 denárů a dva stříbrné kříže, které byly objeveny během výzkumu v roce 1955. Gemignano byl první biskup Modeny, který zemřel v roce 397, a nad jeho hrobem byla postavena bazilika *ad corpus*. Hrob byl ve středověku zkoumán dvakrát, v roce 1109 a 1184, což je doloženo písemnými zprávami.<sup>7</sup> V roce 1109 musel být náhrobek přemístěn na nové místo v nově postaveném a dodnes zachovaném kostele. Průzkum těla se konal za přítomnosti hraběnky Matyldy z Canossy, biskupa, místních vládců a jiných. Do tohoto období lze datovat 18 denárů z Luccy, které tam byly darovány Bohu. Matylda obětovala plášť (*pallium*) ozdobený stříbrnými kříži, které byly vyrobeny pro poutníky ve Svaté zemi, a z nichž se dodnes dochovaly jen dva. V roce 1184 probíhal nový průzkum za přítomnosti papeže Lucia III., který posvětil novou katedrálu. Při té příležitosti bylo do hrobu uloženo 52 mincí. Domnívám se,

<sup>5</sup> MERLO, Grado Giovanni: *Francesco d'Assisi e il denaro*, in: Valori e disvalori simbolici delle monete. I Trenta denari di Giuda, ed. Lucia Travaini, Roma 2009, s. 145–152.

<sup>6</sup> GUADAGNI, Francesco: *De invento corpore Divi Francisci Ordinis Minorum Parentis*, Romae 1819; GATTI, Isidoro: *La tomba di S. Francesco nei secoli*, Assisi 1983, s. 108–109, 267 a tab. 11; TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 171–172; TÁŽ: *Le monete nella tomba di san Francesco di Assisi*, Franciscana 15, 2013, s. 89–102.

<sup>7</sup> Jedná se o tyto mince: 18 denárů z Luccy datovaných do 11. století a téměř jistě uložených v době průzkumu v roce 1109; 54 denárů z Milána, Cremony, Mantovy, Benátek, Ferrary a jeden mladší denár z Luccy byly ukryty během průzkumu v roce 1184. Srov. TRAVAINI, Lucia: *Le monete*, in: *Monete medievali e materiali nella tomba di San Geminiano di Modena*, edd. Federica Missere-Fontana – Lucia Travaini, Nonantola 2005, s. 35–57.

že všechny tyto mince byly obětovány, aby odkázaly na dobu pohřbu a dobu průzkumu.<sup>8</sup>

Předtím než se označování identity na vnější straně hrobů stalo běžnější záležitostí, byl nositelem identity jen příležitostný žeton uložený uvnitř hrobu.<sup>9</sup> Pohřební obřad s mnoha svíčkami a obětinami však nezanechal žádnou dlouhodobou fyzickou stopu. Jak fungovala paměť mezi vnitřkem hrobu a vnějším světem? Dobrým příkladem je zpráva o smrti císaře Lothara III. v kronice Oty z Freisingu: „*aby se nemoblo nikdy zapomenout, byly císařské listiny vyryty na olověnou tabulku a ta byla pohřbena s ním.*“ Průzkum Lotharova hrobu v roce 1620 skutečně odhalil olověnou tabulku a olověné říšské jablko, dnes uložené ve vévodském muzeu v Brunšviku.<sup>10</sup> Domnívám se, že lidé, kteří měli na starost pohřeb císaře Lothara, počítali v budoucnu s exhumací. Během 12. století a už také dlouho předtím byla otevřena řada jiných hrobek a jejich kosti, zejména kosti svatých, byly přemístěny a při tom byl ověřen záznam na pamětní desce.

Z tohoto pohledu je zajímavý hrob Albrechta I. Medvěda, prvního markraběte braniborského (1157–1170), jehož sarkofág leží vedle sarkofágu jeho manželky Žofie (zemřela v roce 1160) v klášteře v Ballenstedtu. Jedinou mincí nalezenou uvnitř je brakteát, který nese obraz stojícího markraběte a jeho manželky vyražený někdy v letech 1155–1160; naproti tomu všechny ostatní mince tohoto

<sup>8</sup> Jiní badatelé tvrdí, že mince mohly být obětovány v hrobech světců jako forma desátku nebo jako ex-voto. Srov. SACCOCCI, A.: *Ritrovamenti monetali in tombe di santi nell'Italia centro-settentrionale (sec. VI–XV)*, in: Trouvailles monétaires de tombes. Actes du deuxième colloque international du Groupe suisse pour l'étude des trouvailles monétaires, Neuchâtel, 3–4 mars 1995, edd. Oliver F. Dubuis – Suzanne Frey-Kupper – Gilles Perret, Lausanne 1999, s. 82–96 a TÝŽ: *Monete rinvenute nell'urna del santo*, in: San Secondo. Un santo cavaliere tra le lagune, Atti della Giornata di studi (Venezia, Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 22 ottobre 2004), ed. Silvia Lunardon (Storia, Studi Monografici, 6), Venezia 2007, s. 149–167, 232–245, 274–276. V obou případech jde o mince obětované zbožnými lidmi světcí, bez úmyslu použít je jako nositele paměti. Komentář k této interpretaci srov. TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 171 a TÁŽ: *Valori e disvalori simbolici delle monete*, in: Valori e disvalori simbolici, s. 30–33.

<sup>9</sup> Sv. Augustin trval na tom, aby pohřební obětiny, jídlo a slavnosti byly zrušeny, k tomu ale nedošlo, tyto zvyky se udržely; mince obětované mimo hrob měly být považovány za almužny, jestliže byly na místě rozdávány chudým. Bibliografii k tomuto tématu uvádí TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 164, pozn. 22, a BOUREAU, Alain: *A royal funeral of 1498*, in: *Medieval Christianity in Practice*, edd. Miri Rubin – Susanna M. Throop, Princeton – Oxford 2009, s. 59–63.

<sup>10</sup> Cituji podle MORRISON, Karl F.: *History as a Visual Art in the Twelfth-Century Renaissance*, Princeton 1990, s. 214: „I když vezmeme v potaz velmi dlouhé období, je obtížné představit si okolnosti, za nichž by ti, kteří měli na starost císařův pohřeb, připravovali současně s exhumací těla také tabulku. Druhý problém představuje samotný nápis, který má daleko k vyčerpávajícím pamětem. Nápis na jedenácti řádcích uvádí Lotharovo jméno a tituly, délku jeho vlády, datum jeho smrti a stručnou oslavnou řeč. Ota zřejmě neznal obsah nápisu a věděl jen to, že tam byla jedna olověná tabulka. Ale měl vůbec na mysl nějakou souvislost mezi paměťovou funkcí záznamu v mlčenlivém hrobě a svými vlastními slovy vloženými do tohoto mlčenlivého rukopisu?“ V originálu se píše: „... *honorifice sepelitur, [actusque eius, ut nulla possent aboleri oblivione, in plumbeis laminis descripti iuxta eum reconduntur]*“. Podle editora (což ovšem Morrison opomněl), slova v hranatých závorkách byla přidána ve 13. století. Srov. *Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus*, ed. Adolfus HOFMEISTER, Hannoverae et Lipsiae 1912, s. 340. Pasáž o olověné tabulce mohla být přidána ve 13. století, ale olověná tabulka nalezená v hrobě byla nejspíš uložena v době původního pohřbu.

panovníka nesou obraz jen jeho samotného. Domnívám se, že tento brakteát symbolizoval lidský vztah, který pokračuje po smrti.

Také prostí lidé byli občas pohřbíváni s mincemi. Je obtížné interpretovat jejich význam jako obětiny, jako výraz magických praktik nebo *pars pro toto*. Lze je taky vykládat jako doklad osobní paměti (žeton od živého člověka mrtvému), nikdy to ale nebudeme vědět jistě.<sup>11</sup>

Pozdně středověké hroby někdy obsahují malé množství drahých mincí. V těchto případech je třeba se ujistit, že byly uloženy záměrně jako obětiny těmi, kdo měli pohřeb na starost. V době moru bylo mnoho lidí pohřbeno ve spěchu a bez doteku. Váček s mincemi připevněný k opasku mohl být znamením těla nedotýkaného ze strachu před nákazou;<sup>12</sup> mohl by ale také dokládat, že se mělo za to, že zemřelá osoba potřebuje peníze na cestu do posmrtného života, bez ohledu na mor, a váček byl ponechán v přesvědčení, že se bude hodit. S jistotou nemůžeme vyloučit žádnou z možných interpretací.

Pozdně středověké a raně novověké hroby v Itálii někdy dokládají, že zvláštní pozornost přitahovaly staré mince, které byly pravděpodobně považovány za „magičtější“ či tajemnější, a proto vhodnější na poslední cestu člověka. V hrobě v Imprunetě poblíž Florencie držela stará žena zřejmě v ruce římský republikánský půldenár.<sup>13</sup> V jednom z hrobů na hřbitově z 15.–16. století v Mondragonu se u hlavy nacházela raně středověká svítilna ozdobená křížem, v jejímž nitru byly uloženy dva římské denáry z 2. století n. l. a jiné pozdně středověké mince.<sup>14</sup>

Pokud se v hrobech vyskytuje jedna nebo více mincí, jedná se zpravidla o nízké nominály, a totéž platí i o hrobech světců. Tyto mince byly, jak se domnívám, považovány za „dobré“ a akceptovatelné, protože nekontaminovaly duši. Mimochodem i klasický obol, mince nízké hodnoty, symbolizoval, že tvář i tvář smrti jsou si všichni rovni – bohatí i chudí.

Každý pozdně středověký člověk – muž i žena – věděl, že je nebezpečné mít mince na smrtelné posteli, protože kazatelé byli v této věci neústupní. Proto je třeba nahlížet na drahý poklad v křesťanském hrobě s podezřením – představoval riziko pro duši. V tomto smyslu je namísto odmítnout možnost druhotného uložení archeologického nálezu jako pokladu ukrytého na hřbitově, jak k ní svádí rozšířená představa o legendárním chování lidí. Ale na druhou stra-

<sup>11</sup> TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 165, 176.

<sup>12</sup> PIGOZZO, Francesco: *La moneta cucita: i nascondigli per il denaro alla fine del Medioevo*, Bollettino del Museo Civico di Padova 94, 2005, s. 159–162; podrobnější bibliografie viz TRAVAINI, L.: *Valori e disvalori*, s. 38 a TRAVAINI, Lucia: *Il lato buono delle monete: devozione, miracoli e insolite reliquie*, Bologna 2013. Velmi odlišné jsou poklady s lidskými ostatky beze stop pohřbu: mohlo jít o nezaviněnou smrt následkem nehody jako v případě pokladu z Pontremoli. Srov. TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 178.

<sup>13</sup> GELICHI, Sauro: *Saggi archeologici presso la pieve di Santa Maria all'Impruneta (Firenze). Relazione preliminare*, *Archeologia Medievale* 8, 1981, s. 451–466, zejména s. 455 a 458 (hrob č. 10). Týž autor (s. 458) uvádí také dva další příklady výskytu starověkých mincí v pozdně středověkých hrobech, jednu římskou císařskou minci v hrobě v Bologni a jednu propichnutou stříbrnou drachmu z Tarasu v hrobě v Apulii.

<sup>14</sup> SOGLIANI, Francesca – CRIMACO, Luigi: *La Rocca Montis Dragonis in età angioina. Ruoli e funzioni del sito fortificato da presidio militare a centro di potere*, in: *Archeologia dei castelli nell'Europa angioina (secoli XIII–XV)*, Firenze 2011, s. 198–210, zde s. 209.

nu, můžeme zcela vyloučit příležitostné praktiky proti křesťanským pravidlům? Zdá se, že nádoba s mincemi vyskytující se v několika toskánských hrobech z 12. století byla umístěna u hlavy zemřelého na základě jeho dobrovolného písemného svědectví.<sup>15</sup>

Na konci 15. století německý poutník Arnolf von Harff, který cestoval do Egypta a Svaté země, podal zprávu o muslimském pohřebním rituálu, jehož součástí bylo umístění mince na tváři zesnulého, kterou pak odebral imám.<sup>16</sup>

Umístění mince v ústech jako obol mrtvých je doloženo ve slovanském prostředí. Například v Mikulčicích na Moravě byl nalezen v ústech pohřbeného solidus Michala III. (842–867).<sup>17</sup> Tato tradice je doložena také v Dalmácii ve 14. století. Obol v ústech se ve středověké Itálii vyskytuje velmi vzácně; výjimkou je několik hřbitovů ze 14. století v Salentu v Kampánii s tourskými denáry franského Řecka vloženými do úst zesnulým. Místní tradice umožňuje předpokládat, že hřbitovy náležely komunitě přistěhovalců z Balkánu, kteří si tento zvyk přinesli s sebou.<sup>18</sup>

Obecně je možné minci uloženou do hrobů prostých lidí vnímat jako prvek přežívající pověry. Není však snadné přesně oddělit pohanské chování od křesťanského, dobré gesto od špatného. To samé gesto totiž mohlo být jak pohanské, tak křesťanské, zlé i dobré, podle okolností a úmyslu. I když mince vložená ve středověku do hrobu může být považována za pohanskou součást přechodového rituálu, z raně novověkých písemných pramenů o církevním zákazu těchto praktik je zřejmé, že tento zvyk skutečně přetrvával. Na druhé straně mince vložená do hrobu světce samotným biskupem nebo dokonce papežem byla naprosto křesťanská, ať už tam byla umístěna jako doklad o době průzkumu hrobu, nebo z nějakého jiného důvodu. Je těžké zbavit se pověr, protože ty v čase neustále mění svou podobu, a proto církve často musela přizpůsobovat křesťanské poselství místním tradičním kultům.

Cesty poutníků na poutní místa, kde se modlili, představovaly velké riziko. Každá cesta byla přitom nositelem paměti. Lze si oprávněně představit, že poutníci se po zdolání dlouhé cesty chtěli dotknout světce cílové svatyně, chtěli s ním mít fyzický kontakt a něco ze sebe také nabídnout. Zdá se, že mince

<sup>15</sup> DEGASPERI, A.: *La moneta in tomba nella Toscana*, s. 337–354. Na téma "poklad mrtvého muže" srov. TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 177–178.

<sup>16</sup> BRALL-TUCHEL, Helmut – REICHERT, Folker: *Rom – Jerusalem – Santiago. Das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harff (1496-1498)*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 125. Za tento odkaz velice děkuji Dr. Pavlu Blažkovi.

<sup>17</sup> PROFANTOVÁ, Naďa: *Byzantine coins of the 5th–9th century from the Czech Republic*, in: *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century*, Proceedings from the conference organised by Polish Academy of Arts and Sciences, Institute of Archaeology, and University of Rzeszów under the patronage of L' Union Académique Internationale (Programme no. 57 Moravia Magna), ed. Marcin Wołoszyn, Kraków 2009, s. 581–598.

<sup>18</sup> Podrobně k Salentu srov. ARTHUR, Paul: *Il cimitero*, in: *Da Apigliano a Martano. Tre anni di archeologia medioevale (1997-1999)*, ed. P. Arthur, Martina Franca 1999, s. 51–53, a DEGASPERI, A.: *Le monete*, tamtéž, s. 37–39. K tradici na Balkáně a ke kontaktům se Salentem srov. také ARTHUR, P.: *L'Albania e la Terra d'Otranto nel Medioevo: tre casi studio*, in: *Convegno Internazionale di Studi. Gli Illiri e l'Italia*, ed. Maurizio Buora, Treviso 2005, s. 77–91. Velice děkuji Paulu Arthurovi za jeho vydatnou pomoc a výměnu odkazů.

byly pro takový účel velmi vhodné, byly malé a odolné a nesly obraz vlastní země. Bylo proto ideální zanechat po sobě takový doklad identity a osobní paměti a zavěsit ho ve svatyni, popřípadě připevnit k tělu světce či jeho obrazu.<sup>19</sup> Jako příklad může sloužit švédský brakteát Magnuse Erikssona (1319–1363) vložený do ruky sochy sv. Olafa v kostele v Lunneru ležícím v norském regionu Oppland.<sup>20</sup> Mincemi takto poutníky obětovanými byly obvykle všem dostupné drobné nominály. Šlo o mince dobré s ohledem na jejich morální hodnotu a osobní paměť („něčí běžná mince“), takže moment oběti byl nejspíš spojen s modlitbou nebo slibem (*ex voto*). Mám s tím zkušenost při sledování obětního rituálu ve fontáně Trevi, kam se mince házejí v naději, že se člověk do Říma vrátí (i Theodor Mommsen se na tomto rituálu podílel). I když mnoho turistů dnes hází minci do fontány kvůli fotografii, je stále dost těch, kteří to dělají s úmyslem a nadějí, že se do Říma vrátí.<sup>21</sup>

Hrobka sv. Catterva v římském sarkofágu v Tolentinu byla zkoumána v roce 1750 a bylo v ní nalezeno mnoho mincí spolu s opasky a růženci, které byly osobním majetkem poutníků. Hrobka měla těžké víko utěsněné sádrovou maltou, ale zbožní lidé tak toužili „vstoupit“ do posvátného prostoru, že utěsnění porušili a vložili dovnitř svou oběť, aby se tak jejím prostřednictvím mohli dotknout posvátného těla.<sup>22</sup> Mince sem vložené zahrnují dlouhé časové období, z čehož je zřejmé, že hrobka byla běžně přístupná. Pokud poutníci obětovali mince na oltářích a ve svatyních, není pochyb o tom, že byli také chamtiví kněží, kteří požadovali od poutníků peníze jako dar na kostel. Domnívám se však, že ve většině případů byla mince obětována ze zbožných důvodů jako osobní kontakt se světcem. Oběť byla posvátným aktem, darem Bohu.

V této souvislosti je vhodné připomenout anglického protestantského cestovatele Fynese Morysona, který v roce 1594 navštívil loretánskou svatyni v Itálii. Převlečený za katolíka, v doprovodu dvou holandských cestovatelů, místo toho, aby za oltářem mince vložil, jak se to od poutníka očekávalo, jich několik v nestřeženém okamžiku vzal: „...a já sám jako poslední, když jsem se otočil, abych odevzdal milodar, jsem místo toho posbíral několik desítek *quattrinů*, které ležely roztroušené na mřížce a dostal jsem tak od této modly jasný výdělek.“<sup>23</sup> V tomto případě jsou možné minimálně čtyři různé interpretace mincí jako obětiny: 1. kněz se snažil získat co nejvíc peněz, 2. zbožní poutníci mohli dá-

<sup>19</sup> Srov. také TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 172–174; TÁŽ: *Valori e disvalori*, s. 35–38.

<sup>20</sup> Zprávu o nálezu podal SKAARE, Kolbjørn: *Universitets Myntkabinett (Annual Report)*, Nordisk Numismatisk Årsskrift 1973–1974, s. 154–155.

<sup>21</sup> TRAVAINI, L.: *Le monete a Fontana di Trevi: storia di un rito*, Rivista Italiana di Numismatica 101, 2000, s. 251–259; TÁŽ: *Saints and sinners*, s. 172.

<sup>22</sup> Zprávu o průzkumu z roku 1750 v Tolentinu publikoval G. ALTERI, Giancarlo: *Le monete del sarcofago di Cattervia. Premessa. (con catalogo)*, Bollettino di Numismatica 26–27, 1996, s. 7–12. Pro tento a další případy mincí násilím vložených do hrobu světců srov. TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 172–173. Musíme rozlišovat mezi mincemi obětovanými jednotlivci v rámci dlouhého časového období ve svatyních nebo hrobech světců, které byly veřejně dostupné, jak tomu bylo v Tolentinu, a mincemi obětovanými během pohřbu nebo při úředním průzkumu, mezi něž žádné další mince ani jiné předměty nepronikly.

<sup>23</sup> MORYSON, Fynes: *An Itinerary* [reprint edice z roku 1617], vol. I, Glasgow 1907, s. 217.

vat mince na určitý úmysl a zbožnost vyžadovala dobré mravy, 3. jiní poutníci s méně pevnou vírou byli donuceni odevzdat minci prostě proto, že se to tak má, 4. anglický cestovatel jako falešný katolík se chtěl vzepřít modlářství.

Dnes nacházíme mince obětované před staletími a je obtížné rozeznat záměr, který za tím stál. Ve výjimečných případech to umožňují písemné prameny zmiňující úmysl osobní paměti při obětování. Kardinál Jacopo Stefaneschi podává zprávu o tom, že v jubilejním roce 1300 bylo na oltáři sv. Petra nashromážděno 30 000 florénů a na oltáři sv. Pavla 21 000 florénů a tuto sumu netvořily velké zlaté nebo stříbrné dary, ale v té době platné běžné drobné mince.<sup>24</sup> Při vykopávkách pod oltářem sv. Petra ve Vatikánu v 30.–40. letech 20. století bylo nalezeno přes 1500 mincí, z nichž mnoho bylo mincí cizích, z Francie, Německa, Nizozemí, Španělska, Anglie, Čech, Livonska, Uher, Slavonie, a aspoň některé z nich musely být obětovány záměrně jako osobní doklad v podobě mincí „z vlastní země“.<sup>25</sup>

Věnujme nyní pozornost kvalitě mincí ve funkci almužny, které jsou zmiňovány ve dvou doložených příbězích. První z nich je znám z Topografie Irska (*Topographia Hibernica*) napsané Geraldem z Walesu kolem roku 1188 krátce po dobytí země Normany. Po pádu Dublinu jakýsi lukostřelec chtěl obětovat penny na kříži v katedrále Nejsvětější Trojice, ale když se otočil, penny ho zasáhlo do zad. Vzal ho tedy a obětoval znovu, ale penny se k němu zase vrátilo, což každého udivilo. Zahanbený lukostřelec musel veřejně vyznat, že raboval arcibiskupský palác. Byl požádán, aby vrátil vše, co ukradl. Poté, co to udělal, obětoval ve zbožné úctě a strachu penny znovu a mince setrvala u paty kříže. Při směně v náboženském smyslu slova čistota kovu nestačí, je zapotřebí čistota srdce.<sup>26</sup> Druhý příběh pochází z mnohem pozdější doby. Italský cestovatel Pietro Della Valle v dopise odeslaném z Isfahánu 24. srpna 1619 zaznamenal, že perský král použil zvláštní mince k udělení almužny. Každému nuzákovi dal tři sequiny, nikoli však v podobě běžných mincí. Nakoupil sequiny od Arménů,

<sup>24</sup> *“Quae celeberrima toto terrarum orbe altaria, singulis iam dudum annis, ex peregrinantium oblatis Apostolorum Principis Florinorum auri... afferebant, milia triginta Principis circiter unum et viginti milia Doctoris hoc centesimo repulere, non ex magnis auri vel argenti donis, sed ex usualis monete provincie cuiusque minutis...”* Citováno podle FRUGONI, Arsenio: *Il giubileo di Bonifacio VIII*, *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* 62, 1950, s. 1–121 (nové samostatné vydání FRUGONI, A.: *Il giubileo di Bonifacio VIII*, ed. Amedeo De Vincentiis, Bari 1999).

<sup>25</sup> SERAFINI, C: *Le monete*, in: *Esplorazioni sotto la Confessione della Basilica di San Pietro in Vaticano*, edd. Bruno Maria Apollonj Ghetti – Antonio Ferrua – Enrico Josi – Engelbert Kirschbaum, Città del Vaticano 1951, s. 225–244. Mezi nalezenými mincemi byl také jeden zlatý tremissis Karla Velikého nejnověji publikovaný E. A. Arslanem. Srov. ARSLAN, Ermanno A.: *Il dono di re Carlo all'apostolo Pietro: un Tremisse d'oro*, *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* 37, 2008, s. 377–406.

<sup>26</sup> CAMBRESE, Giraldo: *Agli estremi confini d'Occidente. Descrizione dell'Irlanda (Topographia Hibernica)*, ed. Melita Cataldi, Torino 2002, s. 76.



protože, jak píše, o jejich mincích šla pověst, že byly vydělány poctivou a těžkou prací, a byly proto Bohem víc oceňovány.<sup>27</sup>

Numismatické předměty nenesou stopy takových morálních kvalit a není mnoho písemných pramenů na toto téma, proto je k zobecňování nutné přistupovat s velkou opatrností. Na základě dokumentů, jakým je tento, můžeme usuzovat, že mezi morálními kvalitami dárce a čistotou úmyslu existoval při rituálu rozdíl. Po materiální stránce šlo o ty samé mince, ale rozdíl byl v přidané hodnotě čistoty duše a obchodní poctivosti.

Knížka latinských modliteb z doby kolem roku 1400 obsahuje modlitbu proti horečce, která končí tímto nařízením: „... a když jsi pronesl tuto řeč, polib svou almužnu a pak ji dej chudému muži nebo chudé ženě.“ Almužnou se tu jistě rozumí mince, které měly být před darováním políbeny.<sup>28</sup> Polibek podobně jako modlitba nezanechávají fyzickou stopu, ale po obou možná následoval zázrak.

Dobré nebo zlé, dosud jsme se setkali s mnoha takovými mincemi. Špatné byly ty, proti nimž se kázalo v exemplech a které byly vyobrazeny na zdech kostelů, dobré byly mince malé hodnoty obětované do hrobů světců nebo dávané jako almužna, jako například dva haléřky chudé vdovy v Lukášově evangeliu [21, 1–4], špatné bylo penny obětované lukostřelcem, pokud žil v hříchu, a dobré bylo to samé penny poté, co svých hříchů litoval. Přestože drahé mince byly v zásadě „špatné“ pro duši, mohly se stát dobrými, pokud byly použity ke chvále Boha ve formě almužny, příspěvku na stavbu kostelů, nebo pokud byly obětovány do základů budov.<sup>29</sup> Zajímavým dokladem je v tomto směru kráva pohřbená v základech kostela ve městě Caronno Pertusella v Lombardii.<sup>30</sup>

<sup>27</sup> *Viaggi di Pietro Della Valle il pellegrino descritti da lui medesimo in 54 lettere familiari all'erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre libri, cioè: La Turchia, La Persia e L'India, con la vita dell'autore, Parte seconda, La Persia, seconda parte, tomo II*, ed. Giovanni Gancia, Brighton 1843, s. 42. Srov. také TRAVAINI, L.: *Valori e disvalori*, s. 231–248, zde s. 242.

<sup>28</sup> DUFFY, Eamon: *Two healing prayers*, in: *Medieval Christianity in Practice*, s. 164–170.

<sup>29</sup> Ke konceptu dobrých a špatných mincí srov. také TRAVAINI, L.: *Saints and sinners*, s. 176–177; TÁŽ: *Valori e disvalori*, s. 38.

<sup>30</sup> TRAVAINI, L.: *Valori e disvalori*, s. 40 (Řím), s. 41–42 (Siena). K malému kostelu sv. Damiána v Assisi (1205) srov. SACCOCCI, A.: *Le monete*, in: *Indagini archeologiche nella chiesa di San Damiano in Assisi*, edd. Letizia Ermini Pani – Maria Grazia Fichera – Maria Letizia Mancinelli (Medioevo francescano, arte 1), Assisi 2005, s. 119–130. Autor nepovažuje mince za depot v základech kostela, ale spíše za osobní *ex voto* obětované sv. Františkovi. Bylo však zjištěno, že hagiografické příběhy o Františkově obnovení malých kostelů sv. Damiána a Panny Marie Andělské z Porciunkule mají spíše symbolický význam, než že by odpovídala realitě, a jen těžko si lze představit svěťce jako stavitele (osobní konzultaci k tomu mi poskytl Grado Giovanni Merlo); srov. k tomu také komentář v mé práci TRAVAINI, L.: *Valori e disvalori*, s. 44, pozn. 90. Ke krávě a dalším dokladům srov. TRAVAINI, L.: *Saints, sinners and... a cow*.

Také ikonografii mincí samotných lze interpretovat zkresleně, pokud se budeme striktně držet rituálních praktik.<sup>31</sup> Příkladem budiž hodně ořezaný exemplář mince byzantského císaře Jana I. Cimiska (969–976) patřící do skupiny tak zvaných medailí sv. Heleny, který byl nalezen na Libici a byl poprvé publikován v roce 1980 Jarmilou Háskovou. Ta se domnívala, že mince měla náboženský význam.<sup>32</sup> Naďa Profantová později zjistila, že také jiné zlaté byzantské mince 10. století z Karpatské kotliny jsou ořezané, a to v různém váhovém rozpětí, a přišla s tvrzením, že libická mince se patrně dostala do Čech obchodní cestou.<sup>33</sup> Osobně se přikláním k původní náboženské interpretaci, zejména proto, že byzantské mince jsou v Čechách velmi vzácné.

Díky současnému intenzivnímu numismatickému výzkumu v Evropě je dnes řada souvislostí, kdysi považovaných za „rituální“, vykládána jako „ekonomické“<sup>34</sup> a naopak jiné nálezy, kdysi považované za známky hospodářské aktivity, jsou dnes vnímány jako rituální. Příkladem takové změny v interpretaci je ve Skandinávii klování, ohýbání a řezání mincí doložené u dirhamů raného vikingského období a rovněž u penny z doby pozdější. Tyto změny na mincích byly obvykle nahlíženy jako známky hospodářské aktivity a skutečného oběhu, ale Christof Kilger nedávno přišel s myšlenkou, že by spíše mohly být dokladem rituálu manipulujícího se stříbrem před zavedením peněžní směny v pozdně vikingském období, kdy skandinávská království definitivně skoncovala s praktikami vyznačujícími se machinacemi se starou váhou a stříbrem.<sup>35</sup>

*Z angličtiny přeložil Roman Zaoral.*

<sup>31</sup> K obrazům byzantských císařů Basila II. (976–1025) a Konstantina VIII. (1025–1028) pojmávaných jako obrazy Konstantina Velikého a sv. Heleny srov. TRAVAINI, L.: *Les frontières de l'éternité? le cas d'un nom de monnaie: santalene*, *Revue Numismatique* 164, 2008, s. 169–183. K „medailím sv. Heleny“ srov. MORRISON, Cécile – BENDALL, Simon: *Byzantine 'Medals': Coins, Amulets and Piety*, in: *Byzantine Religious Culture, Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, edd. Denis Sullivan – Elizabeth Fisher – Stratis Papaioannou, Leiden – Boston 2012, s. 217–238.

<sup>32</sup> HÁSKOVÁ, Jarmila: *Obchodní styky českých Slovanů s Byzancí*, *Numismatické listy* 35, 1980, s. 129–134.

<sup>33</sup> PROFANTOVÁ, N.: *Byzantine coins*, s. 581–598

<sup>34</sup> Srov. komentář v mé práci TRAVAINI, L.: *Saints, sinners ... and a cow*.

<sup>35</sup> ARCHIBALD, Marion M.: *Pecking and bending: the evidence of British finds*, in: *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, n. s. 6. Sigtuna Papers, Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-Age Coinage 1–4 June 1989, edd. Kenneth Jonsson – Brita Malmer, Stockholm 1990, s. 11–24; KILGER, Christof: *Silver-handling traditions during the Viking Age – Some observations and thoughts on the phenomenon of pecking and bending*, in: *Coinage and History in the North Sea World*, c. AD 500–1250. Essays in Honour of Marion Archibald (The Northern World, 19), edd. Barrie Cook – Gareth Williams, Leiden – Boston 2006, 449–465; MOESGAARD, Jens Christian: *The import of English coins to the Northern Lands: some remarks on coin circulation in the Viking age based on new evidence from Denmark*, tamtéž, s. 414–415.